

Stanisław Kruminis-Łozowski

Tajemniczy owoc zatrutego drzewa

[The Mysterious Fruit of the Poisonous Tree]

Abstract

The article is an attempt to analyze the exclusion rule and the fruit of the poisonous tree from the perspective of the historical institution. These are legal institutions of Anglo-Saxon procedural law, strongly rooted in the United States and the United Kingdom, and are not reflected in the legal systems of European countries. For these reasons, their current scope is relatively limited, because in their classic version they appear only in the United States of North America, nevertheless in some European jurisdictions certain legal institutions similar to the ER and FPT appear, although undoubtedly heavily modified in relation to the American pattern.

Keywords: illegal evidence, inadmissible evidence, fruit(s) of poisonous tree, exclusionary rule.

Regula wyłączenia dowodów (ang. *exclusionary rule*, ER) oraz doktryna ‘owocu (owoców) zatrutego drzewa’ (ang. *fruit of the poisonous tree*, FPT) są silnie umocowane na gruncie amerykańskiego prawa procesowego. W opozycji do znacznej większości instytucji prawa karnego oraz procedury karnej – które implementowano do amerykańskiego systemu prawnego wprost z brytyjskiego – powyższe reguły nie miały swojego pierwowzoru na gruncie europejskiego systemu prawnego. Z tych względów ich obecny zasięg jest stosunkowo ograniczony, w klasycznej bowiem wersji występują jedynie w Stanach Zjednoczonych Ameryki Północnej, niemniej jednak w niektórych z jurysdykcji europejskich pojawiają się pewne instytucje prawa zbliżone do ER oraz FPT, choć bez wątplenia mocno zmodyfikowane w stosunku do amerykańskiego wzorca.

Próba analizy

Reguła wyłączenia dowodów (*exclusionary rule*, ER) oraz doktryna ‘owoców zatrutego drzewa’ (*fruit of the poisonous tree*, FPT) są – powtórzmy – silnie umocowane na gruncie amerykańskiego prawa procesowego.

W wymiarze amerykańskim doktryna FPT stanowi pochodną wprowadzenia do amerykańskiego systemu prawnego reguły wyłączenia dowodów, mającej swą genezę w konstytucji amerykańskiej, a precyzyjniej rzecz ujmując – w czwartej poprawce, traktującej o zakresie dopuszczalności dowodów będących rezultatem przeprowadzonej przez organy ścigania czynności przeszukania; czwarta poprawka do konstytucji Stanów Zjednoczonych zakazuje bowiem prowadzenia bezpodstawnych przeszukań oraz konfiskat mienia, a fundamentalnym terminem określającym granicę dopuszczalności prezentowania dowodów z przeszukań jest termin *reasonable* (rozsądne, uzasadnione)¹. W praktyce sądy dopuszczają jedynie dowody będące rezultatem legalnych – czyli podjętych zgodnie z prawem – działań organów dochodzeniowo-śledczych oraz mieszczące się w ramach wspomnianej kategorii *reasonable*, której granice są definiowane przez amerykańskie sądy.

Kluczowy problem sprowadza się do tego, że w całej historii Stanów Zjednoczonych Ameryki Północnej zakres kompetencji zarówno policji, jak i prokuratury w odniesieniu do formy przeszukań oraz późniejszej prezentacji dowodów przewodzi sądowym – definiowano zgoła odmiennie.

Wspomniana reguła wyłączenia dowodów ewoluowała dopiero XX stuleciu, aby wreszcie ostatecznie nabrać kształtu konstytucyjnego w latach sześćdziesiątych i w konsekwencji stać się kluczową gwarancją oskarżonego w procesie karnym². [...]

Sąd Najwyższy Stanów Zjednoczonych, stanowiący ostatnią instancję odwoławczą od wyroków sądów stanowych i federalnych, będących

¹ Uchwalona w ramach Karty Praw Stanów Zjednoczonych Ameryki (pierwsze dziesięć poprawek do Konstytucji Stanów Zjednoczonych), weszła w życie 15 grudnia 1791 roku; jej treść jest następująca: Prawa ludu do nietykalności osobistej, mieszkania, dokumentów i mienia nie wolno naruszać przez nieuzasadnione rewizje i zatrzymania; nakaz w tym przedmiocie można wystawić tylko wówczas, gdy zachodzi wiarygodna przyczyna potwierdzona przysięgą lub zastępującym ją oświadczeniem. Miejsce podlegające rewizji oraz osoby i rzeczy podlegające zatrzymaniu powinny być w nakazie szczegółowo określone.

² Na gruncie polskiej literatury na ten temat zob. m.in.: T. Tomaszewski, *Proces amerykański. Problematyka śledcza*, Toruń 1996, w literaturze amerykańskiej zaś m.in.: J. Samaha, *Criminal Procedure*, Wadsworth, Belmont 2012; D.E. Hall, *Criminal Law and Procedure*, Delmar, Nowy Jork 2009; R.V. del Carmen, *Criminal Procedure. Law and Practice*, Wadsworth, Belmont 2010.

sądami niższego rzędu, także realizujący kompetencję sądowej kontroli konstytucyjności prawa, włączył do systemu amerykańskiego konstytucjonalizmu regułę wyłączenia dowodów w 1914 roku, nadając jej wtedy jednak stosunkowo ograniczony charakter.

W sprawie *Weeks vs. USA* sędziowie zapoczątkowali nowy sposób wkładni czwartej poprawki do konstytucji Stanów Zjednoczonych, wprowadzając ograniczenia przeszukań i konfiskat dokonywanych na poziomie federalnym, które od tego momentu miały podlegać sztywnym zasadom – wyłączającym te dowody, które zostały uzyskane w sposób niezgodny z obowiązującymi przepisami prawa³.

Przez wzgląd na bezpośredni wpływ orzeczenia *Weeks vs. USA* na grunt federalnego wymiaru sprawiedliwości przez kolejne dziesięciolecia *exclusionary rule* nie obowiązywała w niektórych stanach.

Przełomowe było orzeczenie sądu w sprawie *Mapp vs. Ohio* z 1961 roku, które usankcjonowało regułę wyłączenia dowodów na poziomie stanowym. Skutkiem tego orzeczenia policja stanowa nie mogła m.in. dokonywać przeszukań pomieszczeń prywatnych przed uzyskaniem stosownego nakazu (*warrant*). W sytuacji naruszenia obowiązujących procedur potencjalne dowody zdobyte w ten sposób nie mogły zostać wykorzystane przeciwko oskarżonemu w procesie sądowym⁴. Tą właśnie drogą wykreowana została reguła wyłączenia dowodów oraz połączona z nią doktryna ‘owoców zatrutego drzewa’ – co jednak nie oznacza, że doktryna FPT pojawiła się w Stanach Zjednoczonych dopiero w drugiej połowie XX wieku.

Pierwszy raz pojęcia *fruit of the poisonous tree* w odniesieniu do prawa karnego użyto w 1939 roku w sporze *Nardonne vs. USA*, choć za realny początek funkcjonowania doktryny uznaje się lata dwudzieste XX stulecia. Wówczas, rozstrzygając spór *Silverthorne Lumber Co. vs. USA*, sąd odniósł się w swoim orzecznictwie do niektórych obszarów postępowania dowodowego w kontekście uprawnień federalnych organów stosowania prawa. Przytoczona sprawa odnosiła się do konfiskaty – zajęcia dokumentów przez agentów federalnych przeciwko osobie podejrzanej o nadużycia finansowe – stanowiącej rezultat przeszukania pomieszczeń prywatnych bez właściwego nakazu sądowego. Na skutek orzeczenia Sądu Najwyższego – uzyskane w ten sposób dokumenty oraz wszelkie inne dowody będące wynikiem analizy nielegalnie zdobytych dokumentów winny zo-

³ *Weeks vs. United States* 232 U.S. 383 (1914).

⁴ *Mapp vs. Ohio* 367 U.S. 643 (1961).

stać wykluczone z postępowania dowodowego przed sądem⁵. Prawie dwie dekady później – w przytoczonej sprawie *Nardonne vs. USA* – sędziowie stwierdzili, że jeśli jeden z dowodów został uznany za nielegalny, oskarżony ma prawo dowieść, że znacząca część materiału dowodowego stanowi tzw. owoc zatrutego drzewa⁶.

W kolejnych latach koncentrowano się nad powiązaniem obowiązującego doktryny owoców zatrutego drzewa z regułą wyłączenia dowodów, co miało miejsce w orzeczeniu SN w sprawie *Wong Sun vs. USA* z 1963 roku⁷.

Termin ‘owoce zatrutego drzewa’ tyczy się zatem (w alegoryczny sposób) rezultatów nielegalnych działań policji, gromadzącej w toczącym się postępowaniu karnym materiał dowodowy mający później być elementem postępowania sądowego. ‘Drzewem’ jest zatem dowód – bezpośredni, pierwotny, niejako ‘zatrutowany’ niezgodnym z prawem działaniem funkcjonariuszy, którzy w ten sposób uzyskują dostęp do ‘owoców’ dalszych dowodów – pośrednich, wtórnych; tych ostatnich dowodów nie zgromadzono by bez udziału tego bezsprzecznie bezprawnego działania. Powyższe dowody, czyli ‘owoce zatrutego drzewa’, formalnie rzecz biorąc – nie powinny być brane pod uwagę w przewodzie sądowym podczas oceny materiału dowodowego.

Jeżeli policja lub organy ścigania założyły nielegalny podsłuch telefoniczny, to podsłuchana w ten sposób rozmowa podlega regule wyłączenia dowodu, podobnie jak wszelkie dodatkowe ujawnione w wyniku podsłuchu informacje, które uznaje się za ‘owoc zatrutego drzewa’. Zakres działań operacyjnych organów ścigania uznawanych za niezgodne z obowiązującym prawem w jasny sposób wynika z obowiązujących w danym momencie norm regulujących formę działania powyższych organów. Nie można więc podejmować analizy problematyki reguły wyłączenia dowodów oraz związanej z nią doktryny ‘owoców zatrutego drzewa’ bez gruntownej znajomości przepisów prawa oraz ich wykładni przez sądy.

W latach siedemdziesiątych XX stulecia rozpoczął się proces zmian zakresu kompetencji policji w odniesieniu do przeszukań realizowanych podczas zatrzymań na drogach krajowych; zakres ten zależny był od okoliczności zatrzymania pojazdu. Dotychczasowa interpretacja

⁵ *Silverthorne Lumber Co. vs. United States* 251 U.S. 385 (1920).

⁶ *Nardonne vs. United States* 308 U.S. 338 (1939).

⁷ *Wong Sun vs. United States* 371 U.S. 471 (1963).

podlegała wielokrotnym zmianom, prowadząc często do sporów w Sądzie Najwyższym co do właściwego rozumienia czwartej poprawki do konstytucji⁸.

Kolejnym przykładem są unormowania dotyczące zakładania podsłuchów – najpierw w telefonach stacjonarnych, a następnie w pozostałych urządzeniach elektronicznych – oraz potencjalnego wykorzystania zgromadzonego tą drogą materiału dowodowego⁹. W tym względzie można zauważyć postępujący proces zwiększania kompetencji amerykańskiego rządu do zakładania podsłuchów oraz wykorzystywania informacji wynikających z inwigilacji osób podejrzanych o popełnienie przestępstwa. Po atakach terrorystycznych z 11 września 2001 roku – w związku z wprowadzeniem w życie ustawy USA Patriot Act – federalne organy ścigania uzyskały zdecydowanie szersze uprawnienia w tym zakresie; doprowadziło to do debaty na temat zakresu naruszeń praw obywatelskich osób inwigilowanych¹⁰.

Bez wątpienia analiza doniosłości reguły wykluczenia dowodów oraz doktryny owoców zatrutego drzewa wskazuje na pewną nieomyślność i mądrość. Amerykanie zostali zaopatrzeni w bardzo ważną gwarancję, iż władza państwowa nie będzie w bezpodstawny (czyli nielegalny) sposób gromadzić przeciwko nim dowodów – i tym sposobem ograniczać ich wolności obywatelskich – lecz realne znaczenie tej gwarancji pozostaje w ścisłym związku zarówno z obowiązującymi w danym czasie przepisami prawnymi dotyczącymi dopuszczalności stosowania przez administrację państwową narzędzi ukierunkowanych na skuteczne ściganie naruszeń prawa karnego, jak i z rozszerzoną definicją takich terminów jak „terroryzm” „podejrzany” czy „inwigilacja”.

Doniosły jest fakt, iż na gruncie amerykańskiej doktryny prawa karnego istnieje kilka kluczowych ograniczeń obowiązywania doktryny *fruit of the poisonous tree* – co jest skutkiem jej interpretacji przez amerykański Sąd Najwyższy.

Najczęściej wymienianym w literaturze tematu odstępstwem od stosowania reguły wyłączenia i doktryny owoców zatrutego drzewa

⁸ Poruszone m.in. w *United States vs. Martinez-Fuerte* 428 U.S. 543 (1976); *New York vs. Belton* 452 U.S. 454 (1981); *Michigan vs. Long* 463 U.S. 1032 (1983); *Atwater vs. City of Lago Vista* 532 U.S. 318 (2001); *Arizona vs. Gant* 556 U.S. 332 (2009).

⁹ Zobacz m.in. *Olmstead vs. United States* 277 U.S. 438 (1928), *Katz vs. United States* 389 U.S. 347 (1967), *United States vs. District Court* 407 U.S. 297 (1972), *Clapper vs. Amnesty International* 568 U.S. 11-1025 (2013).

¹⁰ https://pl.wikipedia.org/wiki/USA_Patriot_Act [dostęp: 7 sierpnia 2022].

jest dobra wiara organów ścigania gromadzących materiał dowodowy, czyli *good faith exception*. Oznacza ona, iż formalne błędy dotyczące dopuszczalności dowodów w toku postępowania sądowego, popełnione przez sądy, nie powinny wpływać na legalność podejmowanych przez organy ścigania procedur, jeżeli wykorzystano je w dobrej wierze. Tym samym granicą dopuszczalności wykorzystania dowodów jest takie działanie funkcjonariuszy organów ścigania, w którym nie można wykazać ani naruszenia prawa wynikającego z nieprawidłowego stosowania procedur uzyskania nakazu sądowego, ani też określania prawdopodobieństwa popełnienia przestępstwa przez podejrzanego (*probable cause*)¹¹.

Inną granicą doktryny owoców zatrutego drzewa jest potwierdzenie przez funkcjonariuszy organów ścigania istnienia pozostałych, niezależnych oraz legalnych źródeł, dzięki którym uzyskali oni wiadomość na temat wątpliwego dowodu¹², a także stwierdzenie przez sąd możliwości nieuniknionego odkrycia dowodów przez organy ścigania, bez względu na podjęte wcześniej nielegalne działania¹³.

Z uwagi na doniosłą rolę, jaką doktryna owoców zatrutego drzewa oraz reguła wyłączenia dowodów spełniają w amerykańskim systemie prawa karnego procesowego, pojawiają się liczne głosy zarówno apologetów, jak antagonistów ich obowiązywania.

Racje zwolenników ER i FPT

Podstawowym argumentem uznającym regułę wyłączenia i doktrynę owoców zatrutego drzewa za fundamentalne gwarancje konstytucyjne jest konieczność zapewnienia rzetelnej oraz sprawiedliwej procedury, na podstawie której organy państwowe mogą skazać obywatela na karę pozbawienia wolności lub nawet pozbawić go życia. Nadanie nieograniczonych kompetencji organom ścigania – lub choćby zmniejszenie kontroli nad rewizjami osobistymi oraz konfiskatami mienia – mogłoby doprowadzić do usankcjonowanych praw o nienaruszanie podstawowych praw i wolności obywatelskich, w tym również respektowanego w Stanach Zjednoczonych

¹¹ Zobacz: *United States vs. Leon* 468 U.S. 897 (1984), *Massachusetts vs. Sheppard* 468 U.S. 981 (1984), *Arizona vs. Evans* 514 U.S. 1 (1995), *Herring vs. United States* 555 U.S. 135 (2009).

¹² *United States vs. Crews* 445 U.S. 463 (1980).

¹³ *Nix vs. Williams* 467 U.S. 431 (1984).

prawa do prywatności i prawa własności, a powiązanych z historyczną już doktryną *castle*¹⁴.

Zwolennicy doktryny owoców zatrutego drzewa i reguły wyłączenia podnoszą argument, iż ograniczanie zakresu przeszukań prowadzonych przez organy ścigania do „rozsądnych” czy „uzasadnionych” (*reasonable*) powstrzymuje funkcjonariuszy organów ścigania od nadużywania uprawnień pozwalających na doprowadzanie przed sąd osób niewinnych, co bezsprzecznie umacnia kontrolę społeczną nad wymiarem sprawiedliwości. Ma to szczególne znaczenie zwłaszcza w odniesieniu do argumentów dotyczących upolitycznienia prokuratury, ponieważ z jednej strony federalny prokurator generalny jest urzędnikiem mianowanym politycznie, sekretarzem departamentu sprawiedliwości, z drugiej zaś prokuratorzy stanowi wywodzą się z wyboru powszechnego, często reprezentując partie polityczne oraz ich interesy.

Oponenci reguły wyłączenia i doktryny owoców zatrutego drzewa wskazują, że dla ochrony praw oskarżonego nie należy rezygnować z realizacji głównego celu funkcjonowania wymiaru sprawiedliwości, jakim jest ochrona bezpieczeństwa obywateli. W toczącej się dyskusji pomiędzy nadrzędnymi wartościami *bezpieczeństwa* i *wolności* stają oni po stronie bezpieczeństwa, uznając, iż ochrona społeczeństwa przed przestępcami jest istotniejsza niż realizacja indywidualnego prawa do wolności jednostki – zważywszy, że jednostka ta jest przedmiotem czynności organów ścigania.

W dyskusji pojawia się także głos, iż drobne błędy policji – często wynikające z licznych okoliczności utrudniających prawidłowe przeprowadzenie postępowania dowodowego – nie powinny prowadzić do uniewinniania oskarżonych, co do których istnieje wysokie prawdopodobieństwo, że popełnili zarzucane im przestępstwo. Przy tej okazji wskazuje się na orzeczenie Sądu Najwyższego w sprawie będącej kamieniem milowym, czyli *Miranda vs. Arizona*, na mocy którego oskarżony przyznał się do winy, ale później wycofał zeznanie ze względu na rzekomą nieświadomość faktu, że jego zeznania mogą zostać wykorzystane przeciwko niemu¹⁵.

¹⁴ Doktryna *castle* to zasada uznająca prawo właściciela do ochrony swojej własności nawet z użyciem siły czy broni; została implementowana do prawa amerykańskiego z angielskiego *common law* – szerzej: P.J. Charles, *Historicism, Originalism, and the Constitution. The Use and Abuse of the Past in American Jurisprudence*, McFarland & Company Inc., Jefferson 2014.

¹⁵ *Miranda vs. Arizona* 384 U.S. 436 (1966). Na podstawie powyższego orzeczenia wprowadzono obowiązek odczytywania praw aresztowanym i oskarżonym, co obecnie nazywa się „prawami Mirandy”.

Uwagi końcowe

Wyłączenie dowodów (*exclusionary rule*, ER) oraz doktryna owoców zatrutego drzewa (*fruit of the poisonous tree*, FPT) mają dobrze ugruntowaną pozycję w systemie prawa amerykańskiego oraz brytyjskiego. Ponadto reguły systemu prawnego obowiązującego w Stanach Zjednoczonych oraz Wielkiej Brytanii nie mają swego pierwowzoru w systemach prawa europejskiego. Zasada wyłączenia dowodów (*exclusionary rule*), z którą mamy do czynienia w amerykańskim systemie, wywodzi się z czwartej poprawki do konstytucji, a odnosi się do zakresu dopuszczalności dowodów będących rezultatem czynności przeszukania przez funkcjonariuszy publicznych, np. policję. Czwarta poprawka zakazuje przeprowadzania bezpodstawnych przeszukań i konfiskat, co było przedmiotem sprawy *Weeks vs. USA* z 1914 roku.

Należy zauważyć, iż granicę dopuszczalności dowodów stanowi termin *reasonable* – czyli rozsądne, uzasadnione ramy jej stosowania – oraz to, że wykładni dokonują sądy amerykańskie.

Zasada wyłączenia dowodów ma naturalny wpływ na orzeczenia federalnego wymiaru sprawiedliwości w Stanach Zjednoczonych, natomiast od 1961 roku orzeczenie w sprawie *Mapp vs. Ohio* oddziałuje także na poziomie stanowym. Doktryna owoców zatrutego drzewa (FPT) wywodzi swe źródła ze sprawy *Silverthorne Lumber Co. vs. USA* w odniesieniu do postępowania dowodowego oraz uprawnień organów federalnych w zakresie konfiskaty dokumentów podejrzanemu o nadużycia finansowe przez funkcjonariuszy federalnych. W roku 1963 w związku z fundamentalną sprawą *Wong Sun vs. USA* doszło do połączenia zasady wyłączenia dowodów z doktryną owoców zatrutego drzewa.

Doktryna owoców zatrutego drzewa chroni obywateli przed nadużyciami ze strony organów ścigania, ogranicza niezgodne z prawem działania organów ścigania oraz kształtuje oblicze procesu karnego – amerykańskiego oraz brytyjskiego.

Abstrakt

Artykuł jest próbą analizy z perspektywy historycznej instytucji reguły wykluczenia oraz owoców zatrutego drzewa. Są to instytucje prawne anglosaskiego prawa procesowego silnie zakorzenione na gruncie amerykańskim oraz brytyjskim. Nie

mają one odzwierciedlenia w systemach prawnych krajów europejskich. Z tych względów ich obecny zasięg jest stosunkowo ograniczony, w klasycznej bowiem wersji występują jedynie w Stanach Zjednoczonych Ameryki Północnej, niemniej jednak w niektórych jurysdykcjach europejskich pojawiają się pewne instytucje prawa zbliżone do ER oraz FPT, choć bez wątplenia mocno zmodyfikowane w stosunku do amerykańskiego wzorca.

Słowa kluczowe: dowód nielegalny, dowód niedopuszczalny, owoc(e) zatrutego drzewa, reguła wykluczenia.

BIBLIOGRAFIA

- American Jurisprudence*, McFarland & Company Inc., Jefferson 2014.
- Carmen R.V. del, *Criminal Procedure. Law and Practice*, Wadsworth, Belmont 2010.
- Charles P.J., *Historicism, Originalism, and the Constitution. The Use and Abuse of the Past in American Jurisprudence*
- Hall D.E., *Criminal Law and Procedure*, Delmar, Nowy Jork 2009.
- Karta Praw Stanów Zjednoczonych Ameryki.
- Samaha J., *Criminal Procedure*, Wadsworth, Belmont 2012.
- Tomaszewski T., *Proces amerykański. Problematyka śledcza*, Comer, Toruń 1996.
- Atwater vs. City of Lago Vista* 532 U.S. 318 (2001).
- Arizona vs. Evans* 514 U.S. 1 (1995).
- Arizona vs. Gant* 556 U.S. 332 (2009).
- Clapper vs. Amnesty International* 568 U.S. 11-1025 (2013).
- Herring vs. United States* 555 U.S. 135 (2009).
- Katz vs. United States* 389 U.S. 347 (1967).
- Mapp vs. Ohio* 367 U.S. 643 (1961).
- Massachusetts vs. Sheppard* 468 U.S. 981 (1984).
- Michigan vs. Long* 463 U.S. 1032 (1983).
- Miranda vs. Arizona* 384 U.S. 436 (1966).
- Nardonne vs. United States* 308 U.S. 338 (1939).
- New York vs. Belton* 452 U.S. 454 (1981).
- Nix vs. Williams* 467 U.S. 431 (1984).
- Olmstead vs. United States* 277 U.S. 438 (1928).

Silverthorne Lumber Co. vs. United States 251 U.S. 385 (1920).

United States vs. Crews 445 U.S. 463 (1980).

United States vs. District Court 407 U.S. 297 (1972).

United States vs. Leon 468 U.S. 897 (1984).

United States vs. Martinez-Fuerte 428 U.S. 543 (1976).

Weeks vs. United States 232 U.S. 383 (1914).

Wong Sun vs. United States 371 U.S. 471 (1963).

https://pl.wikipedia.org/wiki/USA_Patriot_Act [dostęp: 7 sierpnia 2022].